В.С. Яковлев-Далан.

Кучуна.

Арай биирдэ Сахачаан диэн булчут үүтээнигэр чэйдии олорбут. Ол олорон иһиттэҕинэ, сүрдээх улахан тыас үүтээнин таһыгар "лис" гына түспүт.Сахачаан туох тыаһа буоллаҕаай диэн соһуйан тахса охсон көрбүт. Онно үүтээнин иннигэр өлбүт чубуку буура сытара үһү. Тиииийэн тутан көрбүтэ, ибис-ириэнэх, сып-сылаас. "Но, бу ким өлөрөн аҕалан бырахтаҕаай?" - диэн булчут тула өттүн көрүммүт. Үүтээн хаҥас өттүгэр баар суорба таас кэннигэр туох эрэ барыс гыммыт. Ону өйдөөн көрбүтэ, арай биир туу сүрэҕин курдук суптугур киһи барыаран турар үһү. Сахачаан куттамматах, илиитинэн-атаҕынан хамсанан ыҥыран көрбүт да,киһитэ отой чугаһаабатах, таастан тааска сөрүөстэн тэйэн иһэр үһү.

Сахачаан онуоха санаа булунан, баҕар, маннык гыннахха чугаһаарай диэн, үүтээнтэн балык, эт таһааран суорба иннигэр уурбут уонна үүтээнигэр киирэн утуйан хаалбыт. Арай сарсыарда туран көрбүтэ, кини уурбут астарар суох үһүлэр. Оннугар эмиэ эмис баҕайы сип-сибилигин өлөрүллүбүт чубуку сытар үһү.

Сахачаан эр санаалаах уонна билиэн-көрүөн баҕалаах киһи этэ.Кин бу чучунаа диэн ааттыыр дьиикэй киһилэрэ буоллаҕа дии санаабыт. Дьон былыр- былыргыттан аатырдар чучунаа диэн харамайдара тугун-ханнарыгын булчут билиэн-көрүөн баҕата кини дьиксиниитин баһыйбыт. Кини бу хантан кэлбитэ биллибэт дьикти харамайын кытта бэрт уһуннук күөмчүлэспит. Кыыдааннаах кыһын уһун, кинилэр сыыйа чугасыһан барбыттар. Кучуна (Сахачаан иһигэр инньэ диэн аат биэрбитэ - чучнаа диэҕин баҕарбатаҕа, киһилии аат биэриэн тардыммыта, ол иһин икки ардынан ааттаабыта) хаппыт, үөлүллүбүт балыгы, буспут эти олус сөбүлүүрэ. Маҥнай таас үрдүгэр ууран хааллардаҕына, кини суоҕар ылара. Онтон улам сыстан, булчут аҕалбыт аһын уһун ураҕас төбөтүгэр иилэн уунан биэрдэҕинэ, бэркэ сэрэнэн, дьигинниии-дьигинниии, кыра да алҕас хамсаныыттан куотуох курдук туттан туран, ылар буолбут. Ол да буоллар үүтээн таһыгар букатын кэлбэт, үүтээн хаҥас өттүгэр турар суорба таһыгар тохтуур эбит.

Сахачаан сыныйан көрдөҕүнэ, сирэйэ син киһи сирэйин курдук, арай күн, салгын кэриэрчи сиэн, хап-хара эрэ үһү. Ол иһин эдэрин- кырдьаҕаһын быһааран билбэтэх. "Чучунаа сирэйэ, бэйэтэ түү дииллэрэ сымыйа эбит" дии санаабыт кини. Уҥуоҕунан саар тэгил, хатыҥыр, ол эрээри сытыы-сымса, иҥиир-ситии көөрүҥнээҕэ.Баһыттан атаҕар диэри кыыл тириитин таҥныбыт этэ. Кыылы өлөрөн ылан сүлэн баран, бүтэйдии кэтэр эбит: баттаҕын бэргэһэ оҥостуммут, илин атаҕын үргүлдьү сүлэн илиитигэр кэппит, атаҕын этэрбэс гыммыт. Ол иһин ыраахтан көрдөххө, сүрэх курдук суптугур быһыылаах. Уһун имигэс быалаах дьоҕус үҥүүлээҕэ, үҥүүтэ муос уһуктааҕа. Биллибэт киһи бары көрүҥэ- дьикти, таҥастыын, арбайбыт баттахтыын- дьиикэй, айааһамматах таба курдук сэргэх, сиргэмтэҕэй этэ. Сахачаан бу киһини үчүгэйдик сыныйан көрөн баран:"Чучунаа ханнык да абааһы буолбат, киһи буолар эбит" , - диэн түмүккэ кэлбитэ уонна кэпсэтэн кимин- тугун билэргэ санаммыта. Араастаан хамсанан хантан кэлбитин, хаһыаларын, кимин-тугун, дьиэтин- уотун ыйыталаһан барбыта. Онуоха дьиикэй киһитэ хайдах эрэ, киһи өйдөөн истибэт гына. хайдыбыт мас тыаһыныы хаахынаабыта, баһын быһа илгистибитэ уонна тааһыттан туран, кэннин хайыһан көрө-көрө, тыаҕа киирэн бара турбута.

Сахачаан ити кыыл тириитэ таҥастаах киһини көрсүөҕүттэн ыла олус диэн бултуйан барбыта. Эмискэ уларыйбыт байанайыттан маҥнай утаа кини олус дьиибэргии санаабыта. Онтон биирдэ хайа хапчааныгар киниэхэ уун-утары кэтиллэ түспүт дьиикэй табалары ытыалаан уончаны охторбутугар киһи да, кыыл да саҥатыгар маарыннаабат хаахынас күлүү таастар быыстарыттан иһиллибиттэр биирдэ сэрэйбитэ. Булчут ол киэһэ бултаабыт этиттэн ботуччу буһаран таһааран тааска уурбута. Итинтэн ыла Кучуналыын саҥата суох кыттыгас буолбуттара. Сахачаан өлөрбүт кыылларыттан буһаран тааска уурара, оттон Кучуна буоллаҕына киниэхэ булдун үүрэн аҕалара. Кини тааска чубукуттан итэҕэс ыттыбата, хонууга кыыл табаттан хаалсыбата. Булчут эмискэ көстүбүт көмөлөһөөччүлэнэн, олус өлгөмнүк бултуйан барбыта. Сарсыарда тыаҕа бултуу тахсарыгар:"Кучунаа, бардыбыт!" - диэн хаһыытыыра. Оччоҕо ыраах таастар быыстарыттан хаһыыга да, улуйууга да маарынныыр дорҕоон дуораһыйан таастан тааска охсуллан сүтэрэ.Ол аата доҕоро эмиэ кинини кытта булка туруннаҕа.

Сааһыары биирдэ сытыйбыт буорахха түбэһэн, Сахачаан Кучуната үүрэн аҕалбыт кыыл табаларын тирээн туран ытыалаан баран, биири да хаалларбатаҕа. Онуоха доҕоругар кыһыйан, Кучуна сүрдээх улаханнык, киһи куйахата күүрүөр диэри кыламмыта. Онтон буораҕын уларытан сарсыҥҥытыгар хас да кыылы охторбутугар, олус диэн үөрбүтэ.

Кучуна, ити да гыннар, үүтээҥҥэ син биир чугаһаабата үһү. Бэйэ- бэйэлэриттэн тэйиччи да сырытталлар, кыһыны быһа араастаан эрийсэннэр, киһи ханан тоһуйуохтааҕын, кыыллар ханан барыахтаахтарын - булт сырыытын олус үчүгэйдик өйдөһөллөрө. Ас аҕаллаҕын аайы киһи кэпсэтэ сатыыра, онуоха Кучуната тугу да хардарбата. Булчут санаатыгар кини хас биирдии тылын өйдүүргэ дылы гынар үһү.

Ол курдук биир кыһыны олус үчүгэйдик кыстаан, олус өлгөмнүк бултуйан, Сахачаан саас кэлбитигэр дойдутугар киирбитэ.

Эһиилигэр Сахачаан үрэҕин баһыгар эмиэ тахсыбыта. Кини бу сырыытыгар Кучунаҕа кэһиитин таҥас тиктэрэн таһаарар: сон, ыстаан,этэрбэс, бэргэһэ. Уонна бултууругар анаан саа. Күһүн от-мас сарт кутуруга буолуута холобурдаах булчут эмиэ тэринэн айаҥҥа турунар. Бэрт уһуннук айаннаан, таас дьааҥытыгар тиийэн кэлэр. Сындалҕаннаах айантан сылайан кэлэн, үүтээнигэр утуйа сыттаҕына, сарсыарда күн тахсыыта үүтээнин таһыгар эмиэ чубуку тыаһа "лис" гына түһэр, ону кытта киһи күлэр саҥата хаахыныыр. Киһи үүтээниттэн тахса ойбута, Кучуната эмиэ маҥнай кини көрбүт суорбатын тааһыгар олорор эбит. Тахсан эрэр күн кини тарааныллыбатах арбайбыт баттаҕын сырдатара, хап-хара сирэйигэр бөҕө -таҕа тиистэрэ. Таҥаһа-саба былырыыҥҥыттан туох да уларыйыы суоҕа, үргүлдьү кэппит табатын тириитэ онон-манан элэйбит эрэ этэ. Аттыгар уһун быалаах үҥүүтэ сытара. Кучуна булчуту күлбүтүнэн көрсүбүтэ, олус үөрбүтэ таһыттан чуо биллэрэ. Сахачаан тааска ас уурбута. Кучуна иҥсэлээхтик ас үрдүгэр түспүтэ. Тоһутталаммыт тыҥырахтаах хап-хара бакырыйбыт тарбахтарынан үөлүллүбүт эти тырыта-хайыта тыытарын көрөн олорон, Сахачаан бу биллибэт киһини олус аһына санаабыта: аҥаардас үҥүүлээх эрэ соҕотох киһиэхэ айахха угар олус да кыһалҕалаахтык көстөр быһыылааҕа. Сахачаан кини хайдах манньк дьылҕаламмытын билиэн-көрүөн баҕарбыта.

Кучуната аһаан бүппүтүн кэннэ кинини үүтээнигэр ыҥырбыта. Онуоха Кучуна сааранныы-сааранныы үүтээҥҥэ арыый чугаһаабыта. Кини хараҕа наар маска ыйанан

турар маамыктаттан арахсыбата үһү. Булчут кини маамыктаны абааһы көрөрүн билэн, ылан сиргэ бырахпыта.Онуоха киһитэ дьэ үүтээн таһыгар кэлбитэ.

Сахачаан дьиэтиттэн таһаарбыт бэлэхтэрин үүтээнтэн ылан Кучунаҕа биэрбитэ. Кини сааны киэр аспыта уонна мин атахпынан кыылы ситэбин, үҥүүнэн быраҕан өлөрөбүн, онон миэхэ саа наадата суох диэн хамсанан быһааран биэрбитэ. Ол оннугар таҥаска үөрбүтэ,ойуулаах нэлэкэни көрөн күлбүтэ, онтон ылан түөһүгэр туттубута уонна сыллаан-сыллаан баран, эмискэ ытаан барбыта. Сахачаан соһуйан эрэ хаалбыта. Дьэ ол кэнниттэн илиитинэн-атаҕынан көмөлөһүннэрэн Кучуна кэпсээбитэ: " Мин кыра сылдьан маннык таҥастан арахсыбытым. Ийэбит өлбүтүгэр үһүө тулаайах хаалбыппыт. Дьонтон үргэн таас анныгар үлтү түспүт чубуку этин тииспинэн үргээммин икки кыра бырааппын аһатар этим. Ол курдук биирдэ ас көрдүү барбытым кэннэ бырааттарым тааска баттатан өлбүттэр этэ. Онтон ыла соҕотоҕун хаалбытым".

Сахачаан ол кэпсээнтэн ыла киһи эбитдиэн чахчы итэҕэйбитэ, ол гынан баран ханнык омугун быһаарбатаҕа. Кини:"Маннык соҕотоҕун дьогтон быстан сырыттаххына өлүөҥ, миигин кытта дьоҥҥо киирис", - диэн Кучунаны ыҥырбыта. Кучуна баһын быһа илгистибитэ. "Улаатан баран мин дойдубар, дьоммор тиийбиппин, абааһы кэллэ диэн ити быанан (маамыктаны ыйбыта) кэлгийбиттэрэ, таһыйбыттара уонна быpдахха баайбыттара. Онтон ыла дьонтон тэйбитим. Мин дьоҥҥо көстүбэппин, куттанабын уонна кинилэр миигиттэн эмиэ куттаналлар", - диэн кэпсээбитэ."Ол дойдуҥ, дьонуҥ ханна бааллаpый ?" - диэбитигэр илиитинэн тахсан эрэр күн диэки ыйан кэбиспитэ.

Сахачаан киһитин кытта бодоруһан үчүгэйдик билбитэ: Кучуна көҥүллүк сылдьарын туохтан да ордорор эбит этэ, көҥүлүн сылаас үүтээҥҥэ да, минньигэс аска да атастаһар санаата суоҕа. Кини ордук маамыктаны абааһы көрөрө, кини көҥүлүгэр суоһуур соҕотох тэрил быһыытынан көрөрө. Ол иһин Сахачаан маамыктаны, кин хараҕар быраҕыллыбат гына, букатын ыраах кистээн кэбиспитэ. Кучуна билигин туох да куттала суох үүтээн таһыгар сылдьар буолбута. Ол гынан баран син биир иһирдьэ киирбэтэҕэ.

Сахачаан эмиэ олус бултуйбута, Кучуната киниэхэ былырыыҥҥытын курдук наһаа көмөлөспүтэ. Быйыл кыһын киһитэ кыыл табаны, чубукуну буолбакка, ордук үрүҥ-хара түүлээҕи ордорорун билэн, кыһыл, хара саһылы, киис да кыыл буоллун, булчукка үүрэн аҕалан булчукка үгүһү бултаппыта. Сороҕор бэйэтэ да өлөрөн аҕалара.

Кыыдааннаах кыһын бурҕаҥнас тымныытыныын тиийэн кэлбитэ.Туох барыта чоҥкуйа кырыарбыта, бобо тоҥмута. Арай Кучуна эрэ кыһаллыбыт быһыыта биллибэт этэ. Сахачаан аны киһим тоҥон хаалыа диэн үүтээнигэр ыҥырталаан көрбүтэ да, Кучуна киирбэтэҕэ. Онуоха:"Бачча тымныыга ханна хоноҕун?" - диэн ыйыппыта. Кучуна киниэхэ: "Хайа хаспаҕар" ,- диэн хоруйдаабыта. "Ол ханна?" - "Мантан ыраах". - "Кыһыҥҥы тымныыга хайдах уота-күөһэ суох тулуйаҕын?"- диэбитин,"онно миэхэ хаспахпар сылаас" диэх курдук кэпсээбитэ. Ол гынан баран Сахачаан итэҕэйбэтэҕэ - хайдах оннук буолуон сөбүй? Сыыһа өйдөөтүм дуу эбэтэр тугу-тугу бутуйар дуу диэн булчут булкуллан хаалбыта.

"Саха тутан көрдөҕүнэ астынар" диэн өс хоһооно баар, булчут бэйэтэ илэ көрөн итэҕэйиэн баҕарбыта. Олбаҕатын Кучунаҕа эппитэ. Кучуна тугу да хардарбакка туран, эмиэ эргиллэн кҕрө-көрө, тыатын диэки хаама турбута. Сахачаан сөбүлээбэтэ ээ дии санаабыта. Ол да буоллар, син биир билиэн-көрүөн баҕата тулуппатаҕа, кини үчүгэйдик оҥостон баран Кучунаны батыспыта. Кучуна суола бастаан таастар быыстарынан

барбыта. Кин таас дьааҥылар соҕурууттан-хотуттан, илинтэн-арҕааттан субуллан кэлэннэр түмсэн биир бачымах буолар сирдэрин диэки туһаайан айаннаабыта. Сотору киһи-сүөһү кыайан сылдьыбат турууктарынан чубуку кыыллыы. таастан тааска ыстаҥалаан барбыта. Икки атахтаах кыайан сылдьыа суох сирэ буолбута- Сахачаан ыксаан төннүбүтэ. Сарсыҥҥытыгар Кучуната тииийэн кэлбитигэр киһи бэҕэһээҥҥи сырыытын кэпсээбитэ. Кучуна онуоха:"Мин эйигин таастан үлтү түһэн өлүө диэн эппэтэҕим",- диэбитэ.

Биллибэт өрүү тардыылаах, Кучуна ордуута Сахачааны болҕомтотун олус тардыбыта. Кини Кучунаттан олорор сирин ыйыталаспыта. Ыйыталастаҕын аайы мунаарар эбии үксээн испитэ. Кучуната:"Мин хайам хаспаҕар куруутун сылаас, уокка наадыйбаппын, уута буоллаҕына сылбархай турар, кыһынын да тоҥмот", - диэбитэ. Өссө:"Дьиэм иһэ араас үчүгэй киэргэллээх", - диэн соһуппута. Булчут ону итэҕэйбэтэҕэ: ол хайа хаспаҕар эмиэ ким киирэн ыйаабыт киэргэлэ баар буолуон сөбүй?Кучуна киһитэ итэҕэйбэтэҕиттэн ордук кыыла туран кэпсээбитэ:"Күн тахсыыта күн уота хаспах ааныгар тыгар, оччоҕо хаспах иһэ араас сиэдэрэй өҥүнэн оонньуур". Сахачаан:"Ол киэргэллэргиттэн миэхэ аҕал", - диэн көрдөспүтэ. Сарсыныгар Кучуна кырдьык аҕалбыта. Ол этиэхтэн дьикти үчүгэй, күн уотугар араас өҥүнэн күлүмүрдүү оонньуур күөрэгэй сымыытын саҕа таас этэ. Киһи олус бэркиһээбитэ. Кучуна буоллаҕына өссө маннааҕар үчүгэй таастар бааллар диэн ымсыырдыбыта.Ол гынан баран, Кучуна кинини илдьэртэн эмиэ экчи аккаастаммыта"Кэбис, үлтү түһүөҥ. Онно мин хаспахпар, ким да сылдьыбат киһи да, кыыл да". Сахачаан буоллаҕына "бу уйаара- кэйээрэ биллибэт таас дьааҥылар быыстарыгар эҥин араас дьиктилэр кистэнэ сыттахтара" дии санаан кэбиспитэ. Ол кыһын эмиэ олус үчүгэйдик кыстаан, бултуйан, саас дьиэтигэр киирбитэ. Кучунатыгар эһиил күһүн тахсыах, кэһиитин эмиэ таҥас, нэлэкэ аҕалыах буолбута.

Үһүс сылыгар болдьохтоох кэмигэр күһүн Сахачаан үрэх баһыгар тахсыбыта. бу сырыыга ас-үөл бөҕөнү, ону кытта хайаҕа тардыһан тахсар араас тэрили бэйэтин кытта илдьэ кэлбитэ.Кини хайаатар да Кучуна уйатын көрөр санаалаах этэ.

Ол эрээри кэллэҕин сарсыарда урукку курдук тыас тыаһаабатаҕа, Кучуната кэлбэтэҕэ. Иккис, үһүс да күннэргэ им-дьим этэ.Сахачаан доҕорун өр күүппүтэ да, суоҕун курдук суоҕа.Хаардаах тымныы дьааҥылар кини Кучунатын мэлдьэһэн дьэбидиһэн турбуттара. Булчут ол кыһыны быһа ханна эмэ, баҕар, суолун-ииһин көрөөйөбүн диэн, Кучунатын көрдөөбү тэ да, таһы мэлийбитэ.

Ол үһүс кыһын Сахачаан дуоннааҕы бултаабакка, саас эрдэ дойдутугар төннөн киирбитэ. "Хайдах буолуон сөбүй?" диэн кини үгүстүк төбөтүн үлтү сыспыта.Кучуната атын сиргэ көспүтэ дуу? Ордуутун көрдөрүмээри саспыта дуу? Эбэтэр ханнык эмэ былаҕай былдьаабыта дуу?

Ол курдук тиһэх чучунаа таастыы тимирбитэ, сииктии симэлийбитэ. Сымарыттыбыт таастар быыстарыгар кыламнаабыт биир сылаас тыын суох буолбута.

Доҕорун кэриэһинараас өҥүнэн күлүмүрдүүр күндү тааһы Сахачаан кистээн уура сылдьыбыта уонна эдэр сааһын соргулаах түгэннэрин өйдөөн-санаан кэллэҕинэ, ким да көрбөтүгэр ылан өөр да өр одуулуура.